

Nutq etiketi birliklarining ilmiy-nazariy aspektlari

Shahnoza Nazarova - ToshDO'TAU tayanch doktoranti

So'nggi yillarda til hodisalarini o'rganishda muhim o'rinni kommunikativ-pragmatik yondashuv egallab bormoqda, bu bir tomondan, kommunikativ vaziyatning xususiyatlarini, so'zlovchi o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarni hisobga olishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, nutqiy harakatlarning mazmuni va vazifalarini aniqlashga yordam beradi. Tilshunoslarning e'tibori, eng avvalo, til va nutq faoliyatining yaratuvchisi sifatida shaxsga qaratiladi. Til doimiy o'zgarish va shakllanishda bo'lgan tarixiy hodisadir. Ushbu o'zgarishlarning tashuvchisi va muallifi shaxsdir. U nutq faoliyatida ham o'z ijodi – til natijalaridan foydalanuvchi hisoblanadi. Zamonaviy lingvistik nazariyalarning diqqat markazida murojaat qiluvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi kommunikativ o'zaro ta'sirning tabiatini aks ettiruvchi nutq aloqasi birliklari joylashgan. Tadqiqotda kommunikativ tilshunoslik yoki muloqot lingvistikasining tarkibiy qismlariga, ya'ni so'zlovchining pozitsiyasi, uning kommunikativ niyatlari, muloqot jarayonida qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishish yo'llariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Muloqotning boshqa ishtirokchilarining ma'lum kommunikativ qadamlariga munosabati, kommunikativ vaziyatni ma'ruzachi pozitsiyasidan ham, qabul qiluvchining pozitsiyasidan ham baholash, ikkala tomondan qo'llaniladigan strategiya va taktikalar, nutq harakatlarini rivojlantirish, dialogik ta'sirning tuzilmalari va birliklarini tahlil qilish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan sanaladi.

Bugungi kunda mazkur muammolarga bag'ishlangan bir qator izlanishlar olib borilmoqda. Mazkur ishlar orasida, birinchi navbatda, V.G. Admoni, Yu.D. Apresyan, E.V. Voxrisheva, I.P. Susova, A.G. Pospelova va boshqalarning tadqiqotlarini aytib o'tish joiz. Kommunikatorlarning nutq akti doirasidagi xatti-harakati ko'p jihatdan odob-axloq qoidalari, xususan, nutq odobi bilan belgilanadi. Nutq odob-axloqi, bir tomondan, madaniyat elementi sifatida, ikkinchi tomondan, oddiy nutq xatti-harakatlari sifatida ko'plab mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan ko'rib chiqiladi. Nutq odob-axloqi, eng avvalo, dialogik o'zaro ta'sir holatlarida, nutq akti davomida o'z ifodasini topadi. Til ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatda ma'lum bir tarixiy bosqichda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiradi. Pragmalingvistikaga oid qator asarlar

mualliflari, tabiiyki, bizgacha saqlanib qolgan adabiy yodgorliklarga tayangan holda, dialog shakllari va ularda yuzaga keladigan vositalarning tarixiy jihatini o'rganishga murojaat qiladilar. M.K. Sabaneeva, uning tadqiqotlari fransuz eposi tiliga bag'ishlangan, L.N. Avetisova Til Oylenspiegel haqidagi xalq kitobidagi nutq marosimiga murojaat qilgan, o'rta asr nemis adabiyotida saroy hayotining aksini R.Roos o'rgangan.

Nutq odob-axloqi deganda, umumiy qabul qilingan me'yorlar va qoidalarning ma'lum bir to'plami tushuniladi, unga ko'ra aloqa quriladi va ushbu qoidalarni amalga oshirish uchun tegishli vositalar - bu ona tilida so'zlashuvchilar uchun tushunarli bo'lgan nisbatan barqaror marosim birliklari to'plami, odob-axloq qoidalarida belgilangan qoidalar va qoidalarga muvofiq muloqot qiluvchilar o'rtasidagi aloqani ta'minlashga xizmat qiladigan ushbu rivojlanish bosqichida berilgan til. Zamonaviy nemis tilining materiallariga asoslangan odob-axloq qoidalariga oid juda ko'p asarlar orasida tarixiy nuqtai nazardan nutq odob-axloq birliklarining keng qamrovli tadqiqotlari haligacha mavjud emas.

Ishning dolzarbligi, shuningdek, antroposentrik jihatdan o'rganishga zamonaviy qiziqish, kommunikatorlar o'rtasida samarali va uzluksiz aloqani ta'minlaydigan til vositalarini tahlil qilish, suhbatdoshga kommunikativ ta'sirni kuchaytirish yoki zaiflashtirish usullari, dialogik aloqaning muayyan muammolarini ishlab chiqish bilan izohlanadi. Mavzuning dolzarbligi uning ilmiy bilimlarning ustuvor yo'nalishlari, ya'ni kommunikativ strategiya va taktika nazariyasi va lingvistik xushmuomalalik nazariyasi bilan bog'liq.

Jahon tilshunosligida XX asr boshlaridan muloqotda madaniy va kognitiv tushunmovchiliklarning oldini olish, har bir millatning til va madaniyati tamoyillari muayyan standartlardagi qolipga emas, balki o'ziga xos, individual qonun-qoidalarga bo'ysunishini ilmiy va amaliy jihatdan mushohada qilish maqsadida o'tgan asr boshlaridan Uzoq Sharq va G'arb tilshunosligida Politeness (Nutqiy etiket) va Face (Hurmat ifodasi) kontseptsiyalari fanga kirib keldi.

Tilning madaniy holatini aks ettiruvchi nutqiy etiket birliklarini ikki va undan ortiq tillar misolida qiyosiy yoki chog'ishtirma o'rganish lingvopragmatikaning muhim yo'nalishlaridan sanaladi.

Yurtimizda amalga oshirilgan islohotlar tilshunoslik ravnaqiga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Turli xalqlar nutqini chog'ishtirma va qiyosiy aspektda tadqiq

qilib, ular asosida xalqlararo munosabatlar rivoji va o'zaro ta'sir qirralarini ilmiy jihatdan tadqiq etish borasida keng qamrovli imkoniyatlar yuzaga kelmoqda.

Nutqiy etiket birliklarini sharqshunoslik, o'zbek tilshunosligi yutuqlariga suyangan holda lingvopragmatik tadqiq qilish bugungi kunda muhim ishlardan sanaladi.

Nutq etiketi birliklarini chog'ishtirma uslubda o'rganilishi nafaqat bir millat tilshunosligi, sotsiologiyasi va madaniyatini chuqurroq anglashga, balki solishtirilayotgan millat tilining o'ziga xos tomonlari ham inobatga olinib, tilshunoslar, xorijiy til o'qituvchilari, til o'rganuvchi xorijliklar, sayohatchilar, qiziquvchilar uchun muhim sotsiologik va lingvistik manba bo'lib xizmat qila oladi.

Adabiyotlar:

1. Begmatov E. Oliy ta'lim tizimida nutq madaniyatining o'rni. –Toshkent: O'zbekiston, 1999
2. Iskandarova Sh. O'zbek nutqi odatining muloqot shakllari. Avtoreferat. – Samarqand: 1993
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika.- Toshkent, 2008
4. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013

